TARTALOM

Előszó

A TUDOMÁNY ÉS A KÖZÉLET EGYES NEMZETSTRATÉGIAI KÉRDÉSEI

KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS
A Kárpát-medencei magyarságkutatás vitája 9

ÖLLÖS LÁSZLÓ
Korunk új lehetőségei és kihívásai a Felvidék példáján 23

VÁROS–VIDÉK–TÉRSÉG – FOLYAMATOK ÉS FEJLESZTÉSI TÖREKVÉSEK

BAKÓ TAMÁS – RÁCZ SZILÁRD
Szerbiai városok és önkormányzatok fejlődésének alakulása 31

BORBÉLY MÁTYÁS
A külhoni magyarság társadalmi-gazdasági pozícióit vizsgáló kutatások területi vonatkozásai 38

DOBÁK JUDIT – TÖRÖK ZSUZSANNA
A nyilvános tér városantropológiai megközelítése 50

FARKAS TIBOR
Erdélyi falvak fejlesztésének közösségi háttere a falukutató táborokban végzett kutatások alapján 58

GULYÁS KLÁRA
Roma szegregátumok szociális városrehabilitációja – Makó Honvéd városrész példája 65

KOTICS JÓZSEF
Szociális városrehabilitáció és kulturális antropológia – Elméleti és módszertani reflexiók egy fejlesztési projekt tapasztalatairól 71

MOLNÁR ÁGNES
A kiskanizsai „sáska” identitás és változásai a 20. század folyamán 78

RITTER KRISZTIÁN
A mezőgazdaság szerepe és helye a külhoni vidékgazdaságban – Erdélyi tapasztalatok 83

NYELV ÉS IDENTITÁS – A KISEBBSÉGI LÉT DILEMMÁI

BODÓ BARNA
Szórványok kutatása – régi és új dilemmák 94

DUKAI EDIT
A Pécsi Tudományegyetemen tanuló külhoni fiatalok térhasználatának
és költési szokásainak vizsgálata 102

MOLNÁR-CSIKÓS LÁSZLÓ
Vajdasági utcanévtáblák és helységnévtáblák problematikája 107

MOLNÁR GERGELY – PAÁL ZSUZSANNA
A végzettség nélküli iskolaelhagyás mérséklésének lehetőségei
a Kárpát-medencei magyar köznevelésben 119

A TÁRSADALMI FELZÁRKÓZTATÁS ÚJ MEGOLDÁSAI

LIPTÁK KATALIN – DABASI-HALÁSZ ZSUZSANNA – SIPOSNÉ NÁNDORI ESZTER – NAGY ZOLTÁN
A szolidáris gazdaság sajátosságai Magyarországon 129

OROSZ FLÓRA
A szociális farmok szerepe a foglalkoztatásban 135

SIPOSNÉ NÁNDORI ESZTER
Újszerű megoldások a szegénység elleni harcban a Sozial Marie díj példáján keresztül 141

HATÁRHELYZETEK

HAJDÚ ZOLTÁN
Államhatárok, perifériák, határvilágok a Kárpát-medence északkeleti szegletében
a kétpólusú világ összeomlása után, az európai uniós csatlakozások előtt 149

LETENYEI LÁSZLÓ – HIRES-LÁSZLÓ KORNÉLIA – HORZSA GERGELY
A jó üzlet többnyelvű. Egy nyelvitájkép-kutatás eredményei
a kelet-szlovák–magyar határrégióban 156

SAMU ISTVÁN – KULCSÁR LÁSZLÓ
A véget nem érő történet – A társadalmi és gazdasági kapcsolatok rekonstrukciója
két Ipoly menti faluban a folyó szemközti oldalán 165

KÖRNYEZETI ÉS KLÍMAVÁLTOZÁSI KIHÍVÁSOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

CZIRA TAMÁS – FEJES LILIAN
Az éghajlatváltozás várható hatásainak vizsgálata a Kárpát-medencében, nemzetközi klímamodell adatbázisok felhasználásával 174

HAJDU ZOLTÁN
Tapasztalatok és megoldások a vízzel kapcsolatos extrém jelenségek kezelésére Erdélyben 179

SÜTŐ ATTILA
Éghajlati sérülékenység és alkalmazkodási válaszlépések a magyarországi turizmusban 187

VÁNYOLOS ENDRE
Az (történelmi) erdélyi táj napjaink szabadtértervezési, illetve település- és területrendezési gyakorlatában. Egy történelmi táj védelmében 197

VÁSÁRHELYI CSENGE – BALLABÁS GÁBOR
A klímaváltozás jelenkori és lehetséges hatásainak bemutatása a Duna magyar és szlovák határmenti térségében – határmenti együttműködés helyi önkormányzatok és általános iskolák között 209

KÖTETÜNK SZERZŐI 215

DOBÁK JUDIT ÉS TÖRÖK ZSUZSANNA

A NYILVÁNOS TÉR VÁROSANTROPOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSE

Bevezetés

A város bármilyen lehet, de az egyik legfontosabb tulajdonsága a komplexitás. A komplexitás okán elkerülhetetlen a város és a városhoz kötődő tudományos problémák holisztikus megközelítése, ahogyan elkerülhetetlen az is, hogy mindezt a tudományok széles körének alkalmazásával tegyük. A város tanulmányozása, a város kialakításának és működtetésének kérdései, a városi élet problémáinak feltárása a kulturális antropológia nézőpontjából sem egyszerű, de kísérletet tehetünk arra, hogy megnézzük, a városantropológia kutatási eszköztárából mi az, ami a tervezési folyamatokat segítheti.

A globalitásban a városok szerepe felértékelődik, és lokalitásuk kilép a nemzeti és regionális szintből, gazdasági, kulturális kapcsolataik önállóan vizsgálhatók. A lokalitás oldódása, a nagyvárosok új szerepkörei szükségessé teszik, hogy a város működéséről új szempontú felvetések mentén vizsgálódjunk. Ehhez a városantropológia megfelelő keretet biztosít. Tanulmányunkban szeretnénk számot adni a városantropológia dinamikusan fejlődő megközelítéseiről, és néhány – a városfejlesztésben használható – kutatási eredményről.

A 21. század kihívásaiban – mint például a transznacionalizmus, a multikulturalizmus, a bevándorlás, a menekültkérdés, a lokalizmus – a város kulcsfontosságú küzdőtér. Ebben az arénában megkerülhetetlen az állampolgárság, az identitás, az együttélések új szerkezetének, az emberi és polgári jogoknak az újratárgyalása. A városantropológiának, az antropológia város felé fordulásának alapvető szerepe van ezen problémák megoldásában, és a kérdések megválaszolásában.

Az urbanizációs folyamatok előrejelzése szerint 2050-ben a Föld lakosságának 66%-a városban él majd és Európában ez a szám biztosan 80% fölött lesz. (WUP, 2014, 8. o.) A menekülteket befogadó közeg elsősorban a városban van, amely újszerű feladatok elé állítja mind a menekülteket, mind a befogadókat, mind pedig a városszervező intézményhálózatot. A globalizációs trendek hatásai és következményei leglátványosabban a városokban jelentkeznek, a multikulturális, multinacionális és multietnikus közösségek jelenléte itt a legerősebb, a társadalmi mozgalmak a városban jutnak térhez. A multietnikus közösségekkel együtt járó problémák a városokban, mint gócpontokban okoznak kezelendő problémát. A Kárpát-medence városaira ható, nyugati irányból érezhető demográfiai elszívó hatás pedig szükségszerűvé teszi, hogy a városok lépéseket tegyenek a meglévő lakosság megtartására, és különösen a fiatal, aktív népesség számára vonzóvá tegyék a helyben maradást, letelepedést. A városról való diskurzus éppen ezért elengedhetetlen része minden tudománynak, így a kulturális antropológiának is.

Jelen tanulmány kerete nem teszi lehetővé a városantropológia teljes tudománytörténetének áttekintését, a problémakör megértéséhez azonban elengedhetetlen egyes történeti előzmények és elméleti megközelítések érintése.

Tanulmányunk nem törekszik teljességre, általánosításra, ezért módszertani kérdéseket is nyitva hagy. Vállalkozunk azonban problémafelvetésre, és szeretnénk egy viszonylag friss jelenséget értelmezni az antropológia, azon belül is a városantropológia látószögén keresztül.

Louis Wirth „*Urbanismas a Way of Life*” című, 1938-as tanulmányában az urbanizmusnak három elemét emeli ki: a populáció nagyságát, a népsűrűséget és a demográfiai heterogenitást (WIRTH, 1938). Wirth elmélete szerint a rurális közegben élőkkel szemben a városlakók napi kapcsolataikban több személyre támaszkodnak, ami személytelen, felszínes, átmeneti jellegű és szegmentáris viszonyokat eredményez. A városokra jellemző nagyobb népsűrűség következménye az, hogy az erőforrásokért többen küzdenek, amely töredezettséghez és feszültségekhez vezet. A nagyobb népsűrűség emellett komplexebb társadalmi formációk kialakulásának is kedvez. A város heterogén demográfiája elősegíti a hagyományos kaszt- illetve osztálykategóriák feloldódását, ugyanakkor új osztályszerkezetet és differenciáltabb rétegződési formákat hoz létre. A nagyobb mértékű társadalmi és földrajzi mobilitás bizonytalanságot szül, a különböző csoporttagságok gyorsan és dinamikusan változnak. E három faktorra támaszkodva Wirth kijelöl három egymással szorosan összefüggő perspektívát is, melyek a város mint vizsgálati közeg tanulmányozásában a segítségünkre lehetnek. Ezek a város fizikai jellemzői, a társadalmi szerveződés és a városi attitűdök.

A második fontos elméleti felvetés a diszkurzív fordulathoz kötődik. A Jacobs-féle „reprezentációs városokban” [*representationalcities*] a környezet üzeneteket hordoz, amely üzeneteket szövegként kell értelmezni. (JACOBS, 1993) Ez a megközelítés nem csupán a városokkal kapcsolatos elméleti alapvetéseket változtatta meg, hanem radikális változásokat hozott a kutatásmódszertan terén is. Jacobs érvelése szerint az új típusú városok új elemzési metódusokat követelnek, amelyekben a városi épített környezet diszkurzív térré válik. A vizsgálat tárgya

megváltozik, „már nem a – tudattól független – objektív állapotok, intézmények, cselekvések jelentik azt, hanem a tudatban, nyelvben, beszédben, a szövegben interpretált objektív valóság, vagyis az empíria mint konstrukció".
A mai városantropológiát a városszociológiától elsősorban az különbözteti meg, hogy – az antropológia hagyományos perspektívájának megfelelően – megközelítése holisztikus. Míg a 60-as és 70-es évek városantropológiája lényegében kimerült a migráció, a rokonság és a városi szegénység vizsgálatában, a mai városantropológia az urbánus lét minden aspektusával foglalkozik. Röviden tekintsük most át a recens városantropológiai kutatások főbb irányvonalait.
Az első ilyen terület a társadalmi viszonyok különböző szempontok szerinti vizsgálata.
Ezen területen belül a legnagyobb számban olyan etnográfiákat találunk, melyek egy-egy város etnikai viszonyaival, a különböző etnikai csoportok intra- és interkulturális relációival, az etnikai alapon szerveződő társadalmi mozgalmakkal foglalkoznak. A legtöbb leírás a mozaik illetve olvasztótégely típusú országokban élő etnikai csoportokkal foglalkozik, ezek közül is kiemelkedő az Egyesült Államok multietnikus városaira fókuszáló vizsgálatok száma.
A társadalmi viszonyok vizsgálatát célként kitűző etnográfiák másik nagy csoportja a megosztott városok problematikájával foglalkozik. Fókuszpontjukban a belváros és külváros, „rózsadomb" és „nyócker", telep és kertváros szavak mögött meghúzódó rejtett vagy kevésbé rejtett rassz és osztálykülönbségek elemzése áll.
A társadalmi kapcsolatokra fókuszáló városantropológiai munkák közt szép számmal találunk olyanokat, melyek a város és a társadalmi nemek kérdését vizsgálják. A város hagyományosan a férfiak terepe, ahol a nők „a kisebbségekkel, a gyerekekkel és a szegényekkel egyetemben még mindig nem teljes jogú polgárok abban az értelemben, hogy nincs teljes és szabad hozzáférésük az utcákhoz" (WILSON, 1991, 8. o.). Az ebbe a kategóriába sorolható etnográfiák általában a nők informális szférában betöltött szerepével foglalkoznak (COHEN, 1991), mint például a piac (HARRISON, 1991) vagy a házimunka (WHITE, 1994) kérdése.
A kortárs városantropológiai vizsgálatok második nagy csoportja a várost gazdasági szempontok mentén igyekszik megragadni.
Ezen megközelítések közül a legnagyobb számban az iparától megfosztott városok etnográfiai leírásával találkozunk. Olyan – elsősorban munkások lakta – városokról szóló tanulmányokról, illetve olyan városokban folytatott terepmunkákról van itt szó, amelyek hanyatlása az egyedüli munkalehetőséget nyújtó ipari üzem bezárása miatt következett be. A globalizáció, a flexibilis tőkepiac és a könnyebben hozzáférhetővé vált olcsó munkaerő jelentősen megnövelte a hanyatló, iparától megfosztott városok számát, világméretű problémává téve az ezzel járó társadalmi változásokat.
Külön figyelmet érdemelnek azok az antropológiai tanulmányok és kötetek, melyek a globálisnak nevezett városokkal [*global city*] foglalkoznak. A leggyakrabban New York, Tokió és London vonatkozásában használják a globális város kifejezést. Olyan technológiai, pénzügyi és szolgáltatási központok ezek, ahol a transzlokális gazdasági erők hatása a helyieknél lényegesen jobban megnyilvánul. (SASSEN, 1991). Friedmann a világváros [*world city*] kifejezést használja az olyan városokra, melyek (a) intenzív gazdasági és társadalmi kapcsolatok színterei; (b) teret adnak a tőkefelhalmozásnak; (c) saját helyük van a világgazdasági hierarchiában és (d) saját társadalmi osztályt „termeltek ki", a transznacionális kapitalista osztályt. (FRIEDMANN, 1995)
A várost gazdasági szempontok mentén megragadó recens etnográfiai munkák egy része az információs város [*informational city*] problémáját állítja fókuszba. Castells úttörő jellegű munkáiban kiemeli, hogy az információs városok „terét" az információ feldolgozásához kötődő tevékenységek osztják kategóriákra, és hogy a kialakuló információs társadalomban a tudás és az információ birtokában lévő csoportok kerülnek hatalmi helyzetbe. (CASTELLS, 1989 és CASTELLS, 1996)
A harmadik csoportba azok az etnográfiák kerülnek, amelyek a város és a vallás, illetve kultúra kapcsolatát vizsgálják. Ezen belül is két nagy csoportot különíthetünk el, a szent városok és a tradicionális városok vizsgálatát célul kitűző etnográfiákat.
A szent városokkal foglalkozó írások többsége hindu, illetve arab városokat vizsgál, olyan településeket, melyek – Levy szóhasználatával élve – „mezokozmoszként" viselkednek. (LEVY, 1990) A tradicionális városokról szóló munkák a hagyományok városi környezetben és kontextusban való megéléséről, továbbviteléről értekeznek.
A városok vizuális olvashatósága az 1960-as évektől jelenik meg a várossal foglalkozó kutatásokban. Lynchöt típusba sorolta a városkép összetevőit: utak (utcák, járdák, csatornák), határok (folyók, falak, kapuk), negyedek (vagy körzetek, kerületek, szektorok), csomópontok (elágazások, kereszteződések) és iránypontok (épületek, grafikai jelzések, hegyek, üzletek), amelyek vizsgálata alkalmas lehet a városkép áttekintő leírásához (LYNCH, 1960). A városkép vizuális elemeinek összefüggései és kontrasztjai túlmutatnak a látványon. Hogy milyen formák között érezzük jól magunkat, hogy milyen jelenségeket várunk környezetünk elemeitől és elrendezésétől, az valójában földrajzilag, társadalmilag és történelmileg változik, de mindig szerves része annak a jelenségnek, amit kultúrának nevezünk (MEGGYESI, 1985). Lynch hangsúlyozza a város mint „benyomás" jelentőségét, ezzel utat adva azon tudományterületeknek, így a városantropológiának is, amelyek jelcsoportként is tekintenek a városra. A mentális térképek használata, amely éppen ezen jelrendszerek vizsgálatára törekszik, megjelenik az

antropológia, a környezetlélektan (környezetpszichológia), a geográfia eszköztárában (DOWNS, 1970, 1977; TVERSKY, 1993; CSÉFALVAY, 1990; LETENYEI, 2004; NIEŚCIORUK, 2019).

A városvizsgálatok nagy részének módszertana statisztikákon alapszik. E mellett eltörpülnek azon kvalitatív kutatások, amelyek „puha adatokkal" dolgoznak. A KSH adataiból kiinduló vizsgálatok az egészségügy, az oktatás, a települési infrastruktúra, a városi szerepkörök, a lakókörnyezet állapota, a település természeti adottságai, a település történelme, hagyományai, demográfiai adatai, közlekedési kapcsolatai, foglalkoztatási adatai, lakásállománya, a városhoz kötődő szabadidős tevékenységek szerint osztályozzák, elemzik a várost. A kvantitatív kutatások kiváló alapot teremtenek ahhoz, hogy összehasonlító elemzéseket végezzünk, vagy értékeljük egy-egy városfejlesztési terv hatásait. A nagymintás kérdőíves vizsgálatok rámutathatnak a korrelációkra, a makrostrukturális változásokra, egyes függő változók vizsgálatával pedig kijelölhetik a városfejlesztés irányait. A kvalitatív technikák alapesetben társadalomtörténeti vagy etnográfiai kérdések megválaszolására irányulhatnak. A kvalitatív adatelemzés már az első, urbanizációval foglalkozó szociológiai munkákban megjelent (vö. A. WEBER, 1899; M. WEBER, 1958). A terepmunka, az etnográfiai adatgyűjtés elsősorban a kulturális antropológia várossal foglalkozó ágában van jelen, ahogyan azt rövid tudománytörténeti áttekintésünk is megmutatta.

Tanulmányunkban a recens városantropológia egy olyan kérdésével foglalkozunk, ami az említett megközelítések metszéspontjában fogalmazódik meg. Vajon a városaink mennyire alkalmazkodnak a bennük élők gyorsan változó igényeihez? A várostervezés, a városszervezés mennyire veszi és mennyire veheti figyelembe a megújuló igényeket? Mit teszünk meg azért, hogy a fiatalok, vagy a kisgyermekes anyukák, az idős korosztály, a férfiak, és *a család mint vegyes életkorú és érdeklődésű csoport* jobban érezzék magukat egy adott helyen, egy adott településen? Tudjuk-e, hogy például az idősebb korosztály miért zárkózik be, a családok miért nem nyitnak nagyobb közösségek felé, vagy a fiatalok miért nem használják a frissen felújított művelődési házat? Egyáltalán honnan tudjuk, hogy milyen igényeik vannak a városlakóknak? Hogyan adható vissza a város a benne élőknek?

A kérdések megválaszolásában a köztér, nyilvános tér, a „publicspace" meghatározása megkerülhetetlen. A várostervezés számára kiemelkedően fontos azoknak a feltételeknek az azonosítása és megteremtése, melyek segítik és erősítik a közösségi élmény létrejöttét. Az igazi „köztér" mindenki számára hozzáférhető. Rendelkezik bizonyos alaptulajdonságokkal és környezeti jellemzőkkel (ülőhelyek, alapvető szükségleteket kiszolgáló helyiségek, időjárási eseményektől óvó menedékek), de számunkra talán még fontosabb, hogy a sikeres köztérnek szubjektív kvalitásai vannak. A jó köztér támogató és jelentéssel teli, kielégíti az alapvető emberi igényeket, vagyis kényelmes, lehetőséget ad a tér passzív és aktív használatára és a felfedezésre (CARR ET AL., 1992). A magyar városok – ahogy a világ számos pontjának városai is – közös problémákkal küzdenek a köz(össégi) terek tekintetében. Az első ilyen a közterek tervezésében mutatkozó hiányosságok. A közterek sokszor nehezen hozzáférhetőek, kapuk, kerítések, biztonsági őrrel védett területeken helyezkednek el, így csak nevükben közterek, valójában csak illúziók, melyek funkciójukban erősítik a társadalom tagolását jövedelem, esetleg etnikai vagy vallási csoport szerint. A jó köztér ezen túl – ahogy az előbb is említettük – minden réteget és csoportot képes kiszolgálni. A közterek hiánya, inadekvát mivolta, rossz tervezése mind oka lehet annak, hogy egy város veszélyesen polarizáltál válik. Az ilyen városokban a társadalmi mobilitás lehetőségei beszűkülhetnek, az egyes csoportok közötti konfliktusok erősödhetnek.

Ilyen tereket nehéz a teret használók megkérdezése, bevonása nélkül megalkotni. Elsődleges annak kiderítése, hogy miért és hogyan használják az emberek a rendelkezésükre álló városi tereket, illetve hogy miért és hogyan szeretnék azokat valójában használni.

A következőkben négy példát szeretnénk felsorakoztatni a városi köz(össégi) tér újragondolására. A példák kiválasztása szakértői mintavétellel történt, a teljesség igénye nélkül választottuk ki őket. A kiválasztás szempontjait elsődlegesen az adja, hogy a felvetett kérdéseinkre adnak-e valamiféle választ, jelentenek-e olyan innovációt, amelyet érdemes lehet követni, átvenni. Másrészt olyan példákat kerestünk, amelyek kevésbé függenek a helyi kulturális sajátosságoktól, hordoznak valamiféle olyan egyetemességet, amely alkalmassá teszi őket arra, hogy bármely városban megvalósíthatóak legyenek.

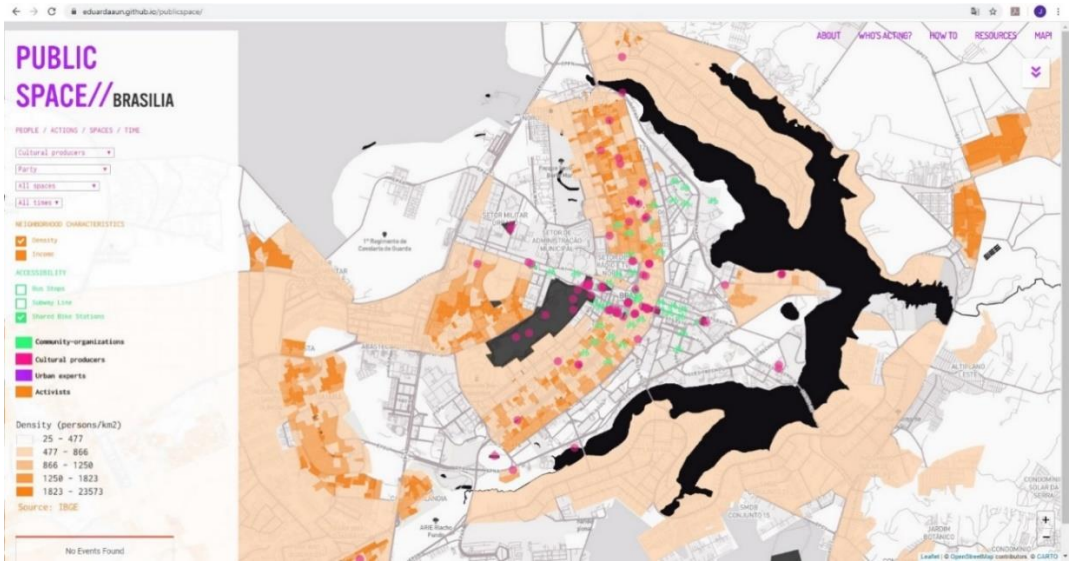
Az első példánk messzire visz minket, egészen Brazíliáig, Brazíliavárosig. Dél-Amerika élen jár a városok közösségi tereinek szakkutatásokon alapuló újragondolásában. Ebben a tanulmányban nem feladatunk az okok részletes fejtegetése, de nyilvánvaló, hogy a szlömösödés, sőt a gettósodás halmozottan jelentkező problémái felgyorsítják a döntéshozói akaratot a városi terek rehabilitációját, újragondolását illetően.

Brazíliavárosban jelenleg is zajlik az a projekt, ami közel tíz éve azzal a céllal indult, hogy a városlakók újra a magukévá tegyék a lakóhelyükön található köztereket. A projekt lényege, hogy szabadon szerveződő közösségek, kulturális egyesületek, társadalmi csoportok szervezésében a meglévő közösségi terek átalakulhassanak, új funkciót kapjanak, újraéledjenek. Megítélésünk szerint a projekt leginkább a fejlesztett interaktív térkép miatt tekinthető jó, nemzetközi figyelemre érdemes gyakorlatnak.

A projekt egy interaktív várostérkép, amelynek fejlesztésébe, tartalommal való feltöltésébe a városlakók bekapcsolódhatnak. A város egyes területen szerveződő kulturális, környezetvédelmi, sport, szórakoztató programokban láthatják, hogy ki, mikor és hol kezdeményez ilyen akciókat. A térkép kellő részletességgel

mutatja a város egyes kerületeit, lehetőséget ad a passzív részvételre, de arra is, hogy csatlakozzunk egy-egy szerveződéshez, illetve magunk is indítsunk ilyet.
A térkép megmutatja, hogy melyek a leggyakrabban használt közösségi terek, facilitálja a közösségszerveződést. Színkódok különítik el az egyes aktorokat (közösségi, kulturális, várostervezési és aktivista csoportokra), de a kezdeményezések típusára is rászűrhetünk. A térkép ezzel lehetőséget teremt partnerségek, együttműködések kialakítására és így – közvetett és közvetlen módon – egy-egy városi közösség újraformálására. A térkép nagy előnye az is, hogy láthatóvá teszi a korábban elszigetelt, marginális rendezvényeket és csoportokat.
Külön ki kell emelni a térkép hasznosságát a politikai és várostervezési döntések előkészítésében és meghozatalában. A térkép megmutatja az egyenlőtlenségeket a közterekhez való hozzáférés, elérhetőség és minőség tekintetében, láthatóvá teszi az aktívabb és kevésbé aktív közösségeket. A különböző szűrők, mint például a népsűrűség, a jövedelem lehetővé teszik, hogy a döntéshozók vagy a döntéselőkészítésben közreműködő kutatók megtalálják az adatok közötti összefüggéseket. Ez a térkép tulajdonképpen egy egyébként is működő rendszer erősítésére született. Az elszórt kezdeményezéseket koordinálja és szinergiába állítja. Az általában a Facebookon szerveződő események így egyszerre láthatók, a városban lakók gyorsabban, könnyebben találnak rá a potenciális közösségeikre. A könnyen hozzáférhető információ generálólag hathat további közösségi programok szervezésére, újak létrehozására. Mindez a helyi közösségek energiáit pozitív tartalmú irányokba csatornázhatja.

1.Brazíliaváros Public space interaktív térképe.[48]

A következő példánkban egy, a világ számos nagyvárosában jelen lévő, a közterek „visszafoglalására” tett kísérletet mutatunk be. 2005-ben San Franciscóban aktivisták egy csoportja egész napra parkolójegyet váltott egy parkolóba. Az eredetileg autóknak kialakított köztérre a csoport kihelyezett egy zöld fűszőnyeget, egy cserépbe állított fát és egy padot.
2010-től számos ilyen „parklet” született San Franciscóban, Iowában, Londonban, Puebla de Zaragozában és még sorolhatnánk a városokat. Vannak köztük egy napra születő installációk, és vannak permanens „építmények”. A parkletek közös jellemzője, hogy mindig a járdához csatlakoznak, annak természetes kiterjesztéseként vannak jelen, és általában nem foglalnak el egy normál parkolóhelynél többet. Városlakók készítik, városlakóknak. Ezek a pihenés szigetei. Úgy lehet itt megállni, hogy nem kell kiszakadni az utca vérkeringéséből. Minden parklet úgy készül, hogy vészhelyzet esetén gyorsan elbontható legyen. 2012-től számos tanulmány született a parkletekről, 2013-tól pedig még kézikönyv formájában is elérhetőek a parkletek kialakításának „szabályai” (ParkletManual).
A parkletek puszta léte is rámutat arra, hogy a városról, a városi térről, a köztérről szóló diskurzusok hiányosak, vagy teljesen hiányoznak. Kié valójában a köztér? Az autótulajdonosoknak magától értetődőnek tűnik, hogy az autó birtoklásával együtt helyet is vásárolnak a városban. A fenntartó a térrel kapcsolatos kötelezettségei okán tartja sajátjának. A városlakók pedig „a köz” érvényesítését teszik meg a parkletek kialakításával. A parkletek megjelenése felfogható a köztérről való diskurzusnak, amely megoldásában – a szimbolikus megjelenésétől az agresszív, egyoldalú területfoglalásig – széles skálán helyezkedik el. A projektek sokasága azonban felhívja a figyelmet, hogy ez a diskurzus nem kerülhető meg.

[48]https://eduardaaun.github.io/publicspace/ Letöltés: 2020.03.01.

2. Parklet Vancooverben, GoogleMaps-en[49]

Harmadik példánkkal „hazai vizekre evezünk". A közösségi terek kialakításában nem ismeretlen a budapesti Hello Wood Stúdió neve. A cég – honlapja és a felhasználói élmények alapján – egyedi, helyspecifikus és közösségteremtő fainstallációk tervezésével és kivitelezésével foglalkozik. 2010-ben művészeti táborként indult, de mára építészeket, formatervezőket, asztalosokat összefogó, nemzetközi alkotóközösség vált belőlük. Az elsőben a cég egy magyarországi telekommunikációs céggel összefogva pályázat útján választott ki három magyar közösséget, akik számára a pályázati anyagban kért funkciójú és célú közösségi teret építettek. Az Együtt-Tér projekt a "lelátó nélküli sportcsapatokat, játszótér nélküli lakóközösségeket, stég nélküli strandolókat és próbaterem nélküli zenekarokat" célozta meg, vagyis olyan, már létező közösségeket, amelyeknek nincs megfelelő terük, amit használhatnak.

A csoport másik bemutatni kívánt projektje a nyáron kihasználatlan Városháza park „benépesítését" tűzte ki célul. A tér alkalmanként helyet ad vásároknak, kisebb rendezvényeknek, de közösségi térként nem tud funkcionálni. A Hello Wood először – kísérleti jelleggel – 2017-ben tervezett ide pop-up parkot majd 2019-ban megismételte azt. A hullámvonal mottójú közösségi terek kialakítása a helyi önkormányzat támogatásával és szakmai együttműködésével valósult meg. A civil és az állami szektor együttműködésének eredményét városfejlesztési kuriózumnak nevezete a helyi önkormányzat.

3. Pop Up Park, közösségi tér Budapest belvárosában[50]

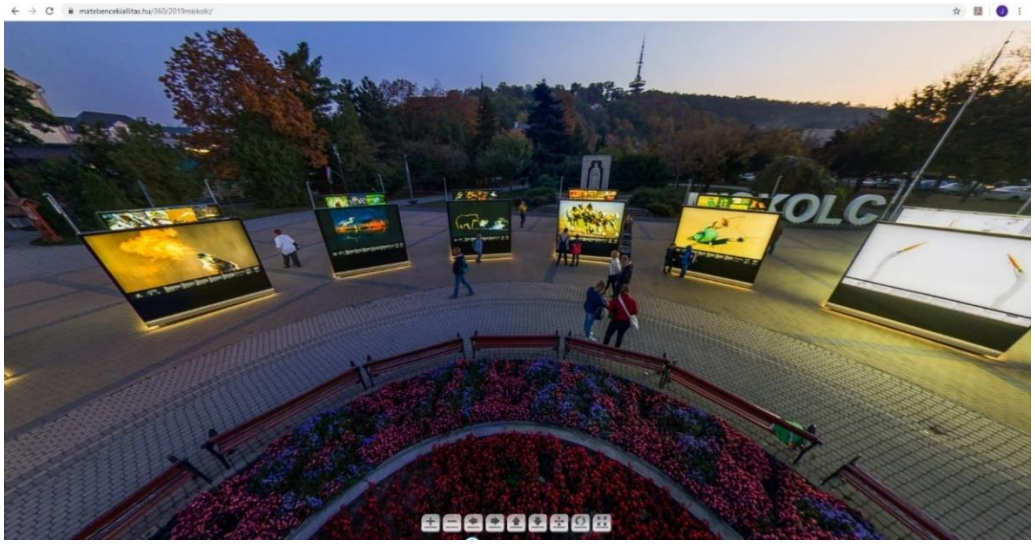

A negyedik példa recens és miskolci. Egy országos turné egyik állomásaként állították ki Máté Bence természetfotóit. Az ingyenesen látogatható kiállítás elsősorban az installációk elrendezésének köszönhetően

[49] https://www.google.com/maps Letöltés: 2020.03.01.
[50] https://www.google.com/maps Letöltés: 2020.03.01.

tudott igazi közösségi térként funkcionálni. Látványos, ámulatba ejtő képek, a megvilágított, nagy körben elhelyezett fotók egyfajta tábortűzként tartották bent a látogatókat. A „körbejárhatóság", a kihelyezésnek köszönhetően beszélgetésre, megállásra, rácsodálkozásra alkalmas tér a kiállítás néhány hete alatt igazi közösségi térré vált, esténként egész kis tömegeket vonzott.

4. Máté Bence kiállításáról Miskolc egyik fő terén készült panorámafotó részlete.[51]

Összegzés

A városi tér használatának feltételei vannak. A fizikai feltételek, mint belakhatóság, biztonság, megközelíthetőség mögött gazdasági, kulturális erők munkálnak. A jó térért folytatott harc egyidős az emberiséggel. A város komplexitása éppen abban áll, hogy a jó térért való küzdelemben a város minden elemének kooperálnia kell egymással. Hiába szép és gazdag a főtér, ha annak nincs funkciója, vagy hiába lehet jó egy funkció, ha nincs gazdasági erő mögötte, és hiába van együtt a pénz és funkció, ha nincs, aki igénybe vegye.
Joggal vetődhet fel a kérdés, hogy az említett példákkal kihez szólunk. A használókhoz, (mint fogyasztókhoz), a tulajdonosokhoz vagy a terek kialakítóihoz? A kérdés azonban nem elsősorban ez, hanem az, hogy adott időben, adott társadalomban ki és hogyan alakíthatja a teret?
Példáinkban az alulról jövő, „grassroot" kezdeményezésektől jutottunk el a „fentről" irányított közösségteremtő terek bemutatásáig. A várostervezés és a városvezetés fontos feladata, hogy a közösségi terek tervezésénél és újratervezésénél alkalmazkodjanak a városi közösségek igényeihez, ami – meggyőződésünk szerint – csak az ő megkérdezésükkel, a helyi szokások, hagyományok, összekapcsolódások és törésvonalak ismeretében lehetséges. Az alkalmazott antropológia ebben tud elméleti és módszertani segítséget nyújtani. A kulturális antropológia, azon belül a városantropológia különösen nagy igényt támaszt a módszertani eszköztár tágítására. A módszerek között elsődleges a megfigyelési technikák alkalmazása, amely különösen fontos a fent említett gyorsan változó terekben való vizsgálatoknál. A nagyszámú lekérdezések és statisztikai adatok a vizsgálat tárgyának változékonysága okán nehezen alkalmazhatók. A nézőszám mellett számos olyan puha tényezőt is figyelembe kell venni, amelyet a városantropológia a klasszikus terepmunkamódszerek közé sorol. A terek megjelenése, szimbolikája, ezek értelmezése, valamint a terek megélése igényelné azt, hogy ezeket a jelenségeket a kulturális antropológia szisztematikusan a vizsgálat tárgyává tegye. Az antropológiának feladata az, hogy a mikro- és makroszintű társadalmi jelenségeket összekapcsolja és az összetett városi rendszereket holisztikusan vizsgálja, akkor is, ha szétszóródó kutatások képzik ennek az összevetésnek az alapját (PRATO-PARDO, 2013).
A leírt példák elsősorban az igények tekintetében mutatnak közös jellemzőket. Az első ilyen a változékonyság, a gyors változtathatóság igénye. A példáinkban szereplő terek átmenetiek. Elfoglalnak egy autó számára kijelölt parkolót, vagy a járdából, utcából kanyarítanak le egy szakaszt, egy szezonra nyújtanak pihenési lehetőséget, vagy bemutatnak, összegeznek valami illékonyat, engedik a rögtönzést. Ez az igény részben új, hiszen a hagyományos várostervezés általában valami maradandó, valami állandó létrehozására törekszik. A parkletek, az ideiglenes, vagy mozgó kiállítások eleve rövid időre, egy rövid, átmeneti időszakaszra tervezettek. Az ilyen kezdeményezések közös jellemzője, hogy nem kell viaskodniuk a már meglévő fizikai tér adta elvárásokkal, nem kell megfelelni a befogadó közeg szimbólumrendszerének, szokásainak. Az egyetlen elvárás, hogy átmenetileg

[51] Forrás: Máté Bence weboldala. Elérés: https://matebencekiallitas.hu/360/2019miskolc/ Letöltés: 2020. 01. 01.

elviselhetőek legyenek. Így nagyobb lehetőség kínálkozik a játékra, a kísérletezésre, és ezzel együtt nagyobb a következmények nélküli hibázás, bukás lehetősége is. A közösségi terek használatára hozott példáink kulcsa ebben a változékonyságban, átmenetiségben, kísérletezési kedvben rejlik.

A városok tervezési stratégiájának természetesen van hosszútávú idődimenziója. De vajon annál értékesebb egy épület vagy installáció minél tovább marad fenn? Nem vitatjuk, hogy a társadalomnak szüksége van állandó fizikai környezetre, stabil vonatkoztatási pontokra, de biztosan szüksége van kísérletező kedvre is, amely igazítható az adott közhangulathoz. Történetileg nézve ez az igény sem idegen a települések fejlődésétől. A falu vagy város közepén található tér általában üres. Ide érkezi a vándorcirkusz, a vándorfényképész, vagy ide tudnak kis helyi vásárokat szervezni. Gondoljunk a „piac" szavunkra, amelynek eredeti jelentése tér, térség, valaminek a közepe, központja. A gyakorlatban ez a templomok, településközpontok körül létesült tereket, kiszélesedő utcarészeket jelölte, ahol a vásárokat tartották (DOMOKOS, é.n., 653–654.o.). Ezek a terek a modern nagyvárosainkból eltűntek. A várost alkotó közösségnek azonban megmaradt az igénye arra, hogy létezzen a közösség számára igénybe vehető tér, és azt ideiglenes, alkalmi programokkal, funkciókkal tölthessék meg.

Az ideiglenes használat egy másik fontos igényre is rámutat: a szimbolikus tulajdonlás (birtoklás) igényére. Kié a köztér? Az egyértelmű, hogy a várost, a város gazdálkodásával, hasznosításával foglalkozó szervezet felügyeli, tisztítja, szépíti, vagy keríti el. De ha a város a benne élőké, akkor az egyes terek nem magántulajdonban álló részei vajon szabadon, korlátozások nélkül használhatóak? A választ sok helyen kereshetjük: a birtoklás kultúraközi összehasonlító vizsgálataitól (ld. pl. HOFSTEDE, 1980), a szimbolikus interakcionizmuson át (DITTMAR, 1992), a szimbolikus énkiterjesztés pszichológiai elméleteiig. (ld. pl. WICKLUND és GOLLWITZER 1985) A javak (terek) használati jogának kérdése messze túlmutat a magántulajdon, köztulajdon és haszonélvezet jogi fogalmán, sokkal inkább társadalompszichológiai, antropológiai kérdés. A fenti példák a közterek átmeneti funkcióinak megváltoztatására tett kísérletek, a városi terek újraértelmezésének formái.

Az újraértelmezés egy másik igény kielégítésének vágyából is fakad. A várost, a városi teret használók életmódja dinamikusan változik, ezért az állandónak megálmodott fizikai terek mellett inverz módon igény jelentkezik az üres helyekre is, amelyet a városlakók tölthetnek meg tartalommal, változó igényeinek megfelelő, változékony formában. A közösségi terek emellett teremtik, formálják a kollektív emlékezetet is. Erősíthetik a közösségeket, a családok számára nyitottabb keretrendszerű, átjárhatóbb térbeélést tesznek lehetővé, ami kedvez a városi közösségek formálódásának.

A „public space" fogalom fontos eleme, hogy közös, és mindenki számára ingyenesen, vagy bármilyen ellenérték nélkül elérhető legyen. Nem elég, hogy nyilvános, mint egy stadion, pláza, vagy egy vásárcsarnok, mert e terekben a térszervezést, a használatot meghatározó társadalmi konstrukciókat a magántulajdon felügyeli. Ebből eredően a nyilvános térről és a demokráciáról való diskurzusoknak vannak közös felvetései. Mi a dolga ezzel a városnak? Mi a dolga a várostervezőnek? Mi a dolga a városlakónak? Vannak-e egyéb szereplők? Az igények mennyire lokálisak? Az igények csoportosíthatók-e? Városaink közterei mennyiben segítik a családalapítást, a családok életének könnyítését, tartalmasabbá tételét, mennyire reflektálnak igényeikre?

Véleményünk szerint a public space akcióknak, az átmenetileg felállított, megalkotott térhasználatnak van létjogosultsága a modern városokban. Ez történetiségében is igazolhatóan a város része kell, hogy legyen. Éppen ezért érdemes ezekről a változó igényekről beszélni, megkérdezni a város használóit, és igényeiket becsatornázni a tervezési feladatokba. A társadalomtudományoknak pedig feladata, hogy a berögzült vizsgálati kereteket ezen diskurzus irányába is kinyissa.

Irodalom

Carr et al. (1992). Needs in Public Space. In Carmona-Tiesdell (szerk.), *Urban Design Reader* (pp. 230-240). Boston: Architectural Press/Elsevier.

Castells, Manuel (1989). *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process.* Oxford, UK; Cambridge.

Castells, Manuel 1996. The Net and the self: working notes for a critical theory of the information society. *Critique of Anthropology*, 16 (1), 9–38.

Cohen, Abner (1993). *Masquerade Politics: Explorations in the Structure of Urban Cultural Movements.* Berkeley: University of California Press.

Cséfalvay, Zoltán (1990). *Térképek a fejünkben*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Dittmar, Helga (1992). *The Social Psychology of Material Posessions*. New York: St. Martin's Press.

Domokos Ottó (szerk.) (é.n.). *Magyar Néprajz III, Kézművesség*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Downs, Roger M. (1970). Geographic Space Perception: Past Approaches and Future. Prospects. *Progress in Geography*, 2, pp. 65–108.

Downs, Roger M. és David Stea (1977). *Maps in Minds. Reflectionson Cognitive Mapping*. New York: Harper &Row.

Friedmann, John (1995). Where we stand: a decade of world city research. In Knox, PL. és Taylor, PJ. (szerk.), *World Cities in a World System* (pp. 21–47). Cambridge: Cambridge University Press.

Harrison, Faye V. (1988). Women in Jamaica'surban informal economy: insight from a Kingston slum. *New West Indian Guide/Nieuwe West-Indische Gids (NWIG)*, 62 (3–4), pp. 103–128.

Hofstede, Geert (1980). *Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values*. Beverly Hills: Sage Publications.

Jacobs, Jane M. (1993). The city unbound: qualitative approaches to the city. *Urban Studies*, 30, pp. 827–848.

Letenyei László (2004.) *Településkutatás*. Budapest: TeTTkönyvek.

Levy, Robert I. (1990). *Mesocosm: Hinduism and the Organization of a TraditionalNewar City in Nepal*. Berkeley: University of California Press.

Lynch, K. (1960). *The Image of the City*. Cambridge MA: MIT Press.

Meggyesi Tamás (1985.) *A városépítés útjai és tévútjai*. Budapest: Műszaki Kiadó.

Nieścioruk, Kamil 2019. Learning the space. The change of spatial cognition of a city centre by high-school students in the light of mental maps and sketches. In Letenyei L. és Dobák J. *MentalMapping. The Science of Orientation*. Passau: SchenkVerlag.

Prato, Giuliana B. és Pardo, Italo (2013). Urban Anthropology. In. *Urbanities*, 3 (2) November. (University of Kent, U.K.)

San Francisco Planning Department 2015. *Parklet Manual*. San Francisco. Elérés: https://placemaking-europe.eu/listing/parklet-manual/ Letöltés: 2020. 03. 01.

Sassen, Saskia (1991). *The Global City*: *New York, London, Tokyo*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Tversky, Barbara 1993. Cognitive Maps, Cognitive Colleges and Spatial Mental Models. In Frank, Andrew U. és Irene Campari (szerk.), *Spatial Information Theory: A Theorethical Basis for GIS. Lecture Notes in Computer Science*, 716, pp. 14–24. Berlin: Spring.

Weber, Adna 1899 (1963). *The Growth of Cities in the Nineteenth Century*. Ithaca, NY: Cornell University.

Weber, Max (1958). *The City.* New York: The Free Press.

White, Jenny (1994). *Money Makes Us Relatives: Women's Labor in Urban Turkey*. Austin: University of Texas Press.

Wicklund, R. A., & Gollwitzer, P. M. (1982). *Symbolic Self-Completion*. Hillsdale NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Wilson, Elizabeth (1991). *The Sphinx in the City: Urban Life, the Control of Disorder, and Women.* Berkeley: University of California Press.

Wirth, Louis (1938). Urbanism as a Way of Life. *The American Journal of Sociology*, 44 (1), pp.1–24.

WUP 2014. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division World Urbanization Prospects: The 2014 Revision, Highlights (ST/ESA/SER.A/352) Elérés: https://www.aidsdatahub.org/sites/default/files/publication/world_urbanization_prospects_2014.pdf Letöltés: 2020. 01. 01.